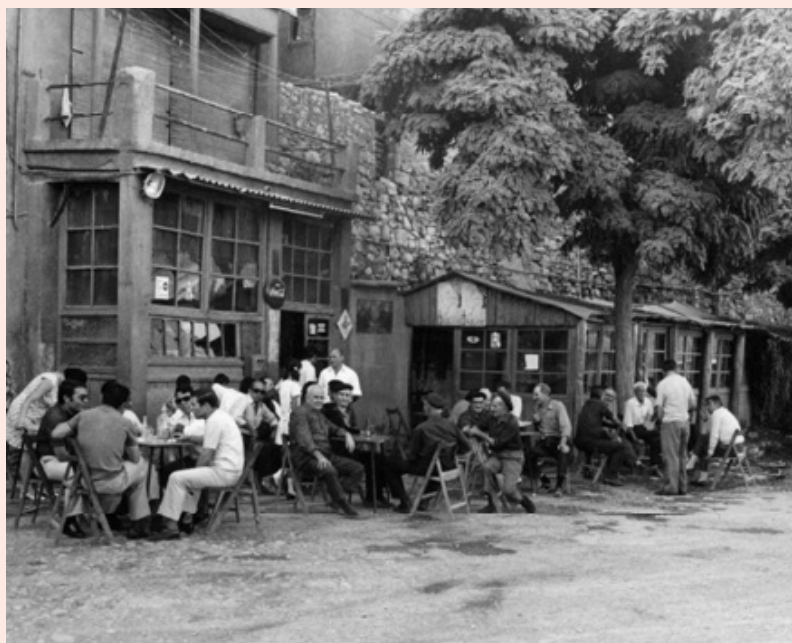

Història i memòria al mite de Mequinensa

Per Krisztina Nemes

Presentació Premi Jesús Moncada 2022

Benvolguts els aquí presents, us agraeixo molt la vostra presència i l'interès per la presentació del meu treball que va guanyar el premi d'Investigació Jesús Moncada 2022.

M'agradaria presentar-vos aquesta obra de manera poc detallada, perquè no soc bona parladora i segon perquè trobareu tots els detalls al llibre que apareixerà, si tot va bé.

Voldria explicar més aviat el per què d'aquesta recerca, la meva motivació per escriure sobre el tema de Mequinensa i Jesús Moncada. Vaig escriure la meua tesi doctoral de història contemporània sobre La literatura com a representació històrica i la base del meu anàlisi era *Camí de sirga* de Jesús Moncada, on jo examinava l'autor i la seva obra al triangle Història, Memòria i Mite, que són elements bàsics de la identitat. Vaig llegir la tesi l'any 2018 en la Universitat de Szeged, Hongria, que va rebre la qualificació "*Summa cum laude*" i va proporcionar-me la titulació Doctora de Història. La versió catalana que vaig enviar al concurs és una obra reelaborada perquè vaig pensar que el veritable destinatari d'aquell tema és aquí a la Franja i a Catalunya.

La història, o millor dit la meua relació amb l'obra de Jesús Moncada, però, es data de molt abans i crec que mai hagués arribat fins al Premi d'Investigació Jesús Moncada si no fos per una quantitat de coincidències, amistats, entusiasme i trobades personals i acadèmics...

De fet, tot va començar l'any 2000 amb la meua

amistat amb l'Eloi Castelló, el lector de català a la Universitat de Budapest que volia aprendre el nostre idioma per apropar-se més a la cultura i literatura hongareses. Jo li vaig fer classes, però, com era d'esperar, la gramàtica i l'ortografia no eren tòpics que l'entusiasraven gaire a ell, ni a mi tampoc, tots dos traductors literaris o aspirants de ser-ho. Per motivar més el meu amic/alumne, vam començar a fer unes classes ambulants: passejàvem pels carrers de Budapest on cada cantonada, cada plaça o casa tenia la seva història per descobrir i per recordar. Científicament parlant, no era un mètode gaire rigorós, era més aviat una immersió literària-lingüística exclusivament oral, però funcionava molt bé perquè, de fet, una ciutat és com un llibre obert de la cultura. Un dia estàvem caminant a la vora del Danubi, el nostre riu més gran que divideix el país i la capital en dues parts, i jo volia ensenyar-li al meu amic Eloi l'estàtua del meu poeta preferit, Attila József que va escriure un poema filosòfic, històric i molt emotiu del riu. Vam asseure al costat de l'estàtua del poeta per contemplar l'aigua i jo intentava a traduir el poema aquell, famós quan Eloi em va dir: "Saps qui t'agradarà molt llegir en català?"

I era en aquell moment a Budapest que jo vaig sentir parlar de Mequinensa, del *Camí de sirga*, de l'humor irònic i la riquesa lèxic especial del seu escriptor, de la vila minera negada pel pantà de Riba-roja. Va ser Eloi, fill de Tàrrega, que tornant de vacances em va portar com a regall la novel·la *Camí de sirga* i varies reculls de contes. Jo tenia molta curiositat per llegir sobretot la novel·la, però

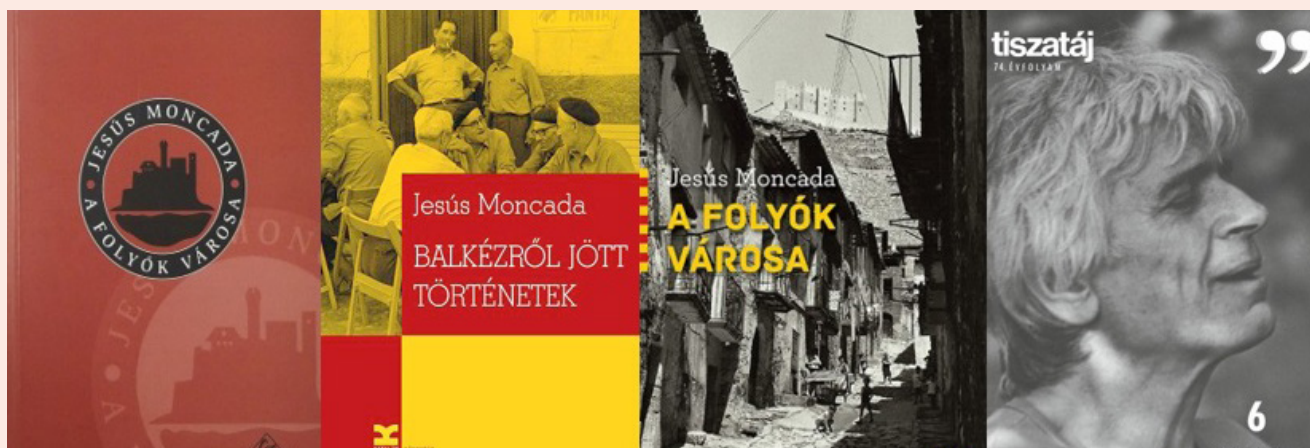
em vaig adonar molt ràpidament, que això era una empresa impracticable per la quantitat de paraules que no coneixia i també per les estructures sintàctiques excessivament complicades. Vaig començar doncs a traduir la novel·la per poder llegir-la. Era la primera obra que vaig traduir de català, abans les meves traduccions eren d'anglès, francès i de castellà. Quan ja tenia les primeres 60 pàgines traduïdes, vaig pensar que potser el llibre interessaria també altra gent i vaig començar a buscar un editorial amb el text traduït, com a mostra. Era una feina bastant desagradable perquè els editors en general tenen prou idees i uns criteris ben establerts per decidir què editar, ningú semblava interessat per les meves propostes del principiant que jo era, sense reputació ni connexions, i doncs no vaig poder col·locar el llibre a un editorial comercial. Però l'Eloi que seguia treballant a la universitat i sabia que el Departament d'Ibero-romanística tenia una editorial petita especialitzada en literatura de la Península Ibèrica i ell va proposar *Camí de sirga* com a pròxima novel·la a ser traduïda en la sèrie, i la seva proposta incloïa també la traductora que va resultar en la primera edició de *Camí de sirga* en honorarès l'any 2004.

El llibre em va encisar perquè no només era erudit i savi, sinó també poètic i irònic, i fidel, molt fidel a la gent i a la terra natal. En el *Camí de sirga*, Jesús Moncada va novel·lar el tema que més el fascinava, la història de la seva vila natal que va acabar amb la mort de la vella Mequinensa, o sigui amb una tragèdia, però que ell va trobar la manera de consolar al lector que, llegint el llibre, no està convidat a un enterrament dolorós, sinó a un banquet funeral on hi ha tota la comunitat, la gent s'abraça i gaudeix per no quedar-se sol en el dol, per poder compartir la pèrdua comuna. Jesús Moncada era aquell navegant sense llaüt, aquell exiliat sense esperança de retorn que va poder viatger en el temps per salvar els trossets esquinçats d'un teixit de molts segles que era la vila. Millor dit, aquell teixit no ha estat mai tant perfecte, tan lluminós i comprensible com en les seves obres. De fet, la raó de ser de la creació artística és això, revelar, mostrar la veritat o la realitat de les coses que sense l'art quedarien amagats, incomprensibles, desconeguts. Jesús Moncada va reconstruir literàriament una cosa que trobava molt a faltar i de tant parlar-ne la manera com feia, va crear el mite de Mequinensa.

Després de la seva mort l'any 2005 Mequinensa va convidar els traductors de Jesús Moncada a Mequinensa, doncs va ser l'any 2008 que jo vaig veure

per la primera vegada "lo poble". Hi havia taules rodones i xerrades de lingüistes i especialistes de literatura i hi havia també una actuació del Cercle de lectura de l'Associació de la Dona de Mequinensa, i vam anar a veure el que quedava de la vila antiga. Aquella vegada vaig veure que Moncada no era senzillament un escriptor sinó que ell, malgrat la seva intenció, representava més que la literatura catalana. La seva figura posava en relleu tota una comunitat, una elecció lingüística i un ús oral, una identitat doble o difícilment definible, un estil de vida, uns professions, una memòria, una natura que van canviar definitivament. Les dones de Mequinensa i el seu recital de *La nit d'amor del coix Silveri*, o el *Strip-tease* em van tocar profundament perquè es tractava de la vulnerabilitat i la fragilitat de la gent senzilla i treballadora davant el poder o dels vells davant el poder del temps. Vaig tornar d'aquella trobada de traductors a Hongria molt motivada i vaig continuar traduint els contes de *Històries de la mà esquerra* pel meu compte sense editor, perquè m'agradaven.

Per una altra casualitat purament no acadèmica, à l'avió que vaig agafar per tornar a Budapest, hi havia el futur lector de català de la Universitat de Szeged, l'altra universitat de Hongria que té lectorat de català. Ell estava molt sorprès que els hongaresos ja tenen traduït Jesús Moncada i em va convidar a la seva universitat per parlar de l'escriptor i les seves obres. Per casualitat -o per obra de providència, no ho sé- el professor, cap del departament de Hispànica de la Universitat a Szeged, un historiador de renom hi era present al programa i va escoltar la meua traducció i comentaris sobre *La nit d'amor del coix Silveri* que va encadenar la nova aventura. Em va preguntar a què es dedicava i em va proposar de fer el doctorat a la seva universitat. Més tard vaig saber que ell era fill de miners i va créixer en una colònia minera al sud del país. Probablement per això li va agradar el tema del conte de Jesús Moncada i, probablement, quan jo vaig escollir la història del coix Silveri com a tema de la meua xerrada, jo també estava motivada per la meua pròpia procedència minera. Amb això no vull dir que existeix una xarxa secreta de fills de miners pel món semblant a la franc maçoneria, però penso que venir d'una comunitat minera marca molt i crea un sentiment de solidaritat o almenys un cert interès per l'altra. Estic convençuda que la sensibilitat de cadascú té que veure amb la infància, amb l'entorn familiar, amb les relacions i amistats de quan érem joves o joves del que guardem la memòria, moltes vegades inconscientment.

Camí de sirga - titulada *A folyók városa* (*La ciutat dels rius*) té dues edicions: Budapest: Íbisz Kiadó, 2004; Budapest: l'Harmattan, 2013. Vaig traduir també **Les històries de la mà esquerra**: *Balkézőről jött történetek*, Budapest: l'Harmattan, 2012, i el **Pròleg de Calaveres atònites**: *Álmélkodó koponyák* que es va publicar a la revista literària de renom *Tisztatáj* 74. évfolyam 2020/június p.35-45.

Resulta doncs, que per una cadena de fets i coincidències, vaig arribar a fer un doctorat d'història i el meu tema era la història que va escriure Jesús Moncada en forma de literatura. L'obra de Jesús Moncada era ja elogiada i analitzada a la seva terra per lingüistes, especialistes de literatura i crítics, però encara no s'ha abordat des del punt de vista històric. malgrat el fet que les novel·les es poden llegir també com a cròniques de les èpoques i dels fets novel·lats. Jesús Moncada deia en una entrevista: "... pel que fa als fets històrics, **procuro reflectir la realitat, mai no falsifico una dada, un fet** o un personatge real per interessos de ficció. La ficció va per un altre camí, la diferència és que jo **no faig la història d'uns fets**, sinó una novel·la on aquests fets tenen un paper; el fet es manté però la trama és una altra"

El *Camí de sirga* comença també amb una frase enigmàtica que vol dir el mateix que les paraules de l'entrevista:

"Encara que el canemàs d'aquesta novel·la està **teixit amb fets del darrer segle** d'existència de l'antiga vila de Mequinensa, especialment dels que van determinar de manera irreversible el seu destí a partir de l'any 1957, l'autor vol aclarir que **no ha pretès de cap manera escriure la història**, si més no en el sentit usual del mot, d'aquells esdeveniments."

"Camí de sirga **no és, de cap manera, una novel·la històrica**; ni vol ser-ho. Si s'explica la vida d'una vila durant cent anys, evidentment, els **esdeveniments històrics tenen importància**. Però, a mi, no

m'interessen com li poden interessar a un estudiant de la història amb majúscula, sinó **perquè pesen sobre els personatges que viuen en el meu llibre**. [...] Els sers humans són, al capdavant, l'objectiu de *la novel·la*."

Hi ha doncs dues evidències segons les paraules de l'autor: que les seves obres no pretenen ser obres històriques, a més a més neguen de ser-ne, però al mateix temps estan intrínsecament lligades amb la història de la vila.

Jaume Vicens Vives, historiador català de renom internacional estava convençut que els científics del seu gremi, o sigui

"... **los historiadores solo captan una parte de la verdad**. [...] Para la gran tarea de conocernos necesitamos la **colaboración de los poetas y de los novelistas**, de los espíritus que poseen el don de intuir, sin documentación previa, los más profundos latidos del alma del pueblo. **Una estrofa genial [...], una descripción chispeante** - donde se define un estado de espíritu individual o colectivo- **pueden esclarecer en un instante repliegues íntimos donde jamás podrá llegar el microscopio documental mejor montado**."

El terreny històric necessita doncs ampliació i últimament, el terreny de la ciència històrica també es va eixamplar amb noves branques com per exemple: la **microhistòria** que examina la història com sota un microscopi va incloure en l'estudi de la història **àmbits que fins llavors no van pertànyer a les àrees de la recerca històrica, com llocs perifèrics i grups socials que no van tenir re-**

presentació en les obres històriques anteriors. Una altra diferència entre la microhistòria i la història acadèmica és que la microhistòria és **més centrada en l'ésser humà**. Una altra branca és la *unconventional history* (la **història no convencional**) que, en contraposició de la història acadèmica, **considera oportú apropar literatura i història, i rehabilitar les emocions i l'empatia en la història**.

Estudiar la memòria i la seva relació amb la història i la política es va convertir en una de les branques especials de gran importància de la investigació històrica a les societats occidentals. A partir de l'any 2004, existeix a la Universitat Complutense de Madrid tot un departament que es diu Càtedra Extraordinària Memòria Històrica del *siglo XX*.

Segons Vicens Vives, doncs la recerca històrica és una ciència que té com a objectiu de servir la comunitat, i tot aquest coneixement de la història i de la literatura es fa útil per la gran feina de **conèixer-nos, de saber qui som**. De fet, aquest saber que està teixit de paraules és la casa de la nostra identitat. La **identitat**, però, sempre tindrà una part **irracional**, o millor dit científicament poc abordable. Aquesta part està configurada pels sentiments i les memòries pròpies o hereditàries. La ciència històrica que té com a meta la imparcialitat i objectivitat, òbviament no es dedica a examinar aquesta part que està expressada per les paraules que ens abasten els poetes i els escriptors. Segons la seva ètica professional, ells sí que tenen dret a la seva pròpia memòria i no necessiten justificar-se si aquesta és esbiaixada, com sol passar sovint amb les memòries. Perquè la **memòria és creativa** i no serveix només per recordar les experiències viscudes, sinó és una capacitat d'estructurar-les. Segons la psicologia cognitiva, la veritable funció de la memòria és processar les coses experimentades, fer-ne representacions que són les nostres històries que ens revelen pel món. I evidentment, aquesta memòria ens recorda de manera positiva si vol crear "històries per a contar" perquè no volem, de cap manera, mostrar les nostres febleses, vergonyes, errors o crims. A més, necessitem històries positives que ens narren per sentir-nos bé en la pròpia pell, o sigui per **reafirmar la identitat narrativa de la comunitat**.

En el cas concret de Jesús Moncada, l'autor afirma el següent:

Jo, com a personatge que forma part de la realitat mequinensana, em considero **inclòs en el personat-**

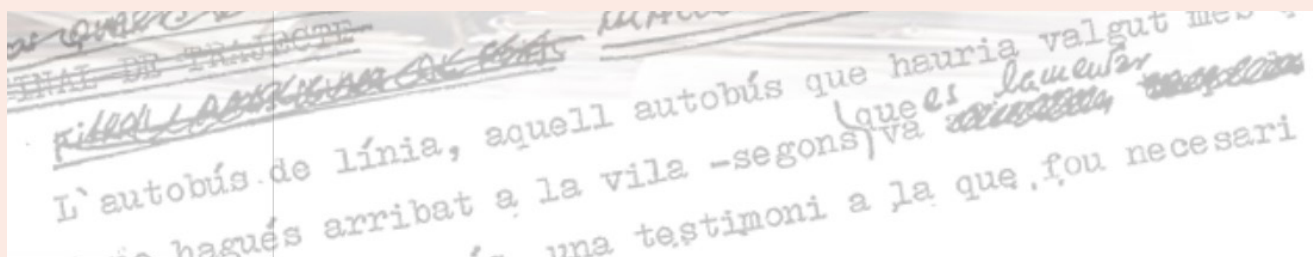
ge col·lectiu que surt a cada una d'aquestes novel·les; és a dir, jo no hi surto com a individualitat, però **jo sento el mateix que senten els mequinensans davant els fets que els afecten** tant a *Camí de sirga* com a *Estremida memòria*.

I és per això que Jesús Moncada nega reiteradament el fet que ell escrigui història, per que ell es reivindica el dret d'escriure sobre sentiments. Els fets són històrics, perquè van passar, però l'autor no vol escriure la història dels fets, sinó la història de la gent afectada per aquests fets. Podríem qualificar aquest mètode com a història des de baix, o història sentimental – que és la literatura. Jesús Moncada estava perfectament conscient que els fets recordats i narrats per ell poden evocar ressentiments, perquè, com ho diu a l'*Estremida memòria*: "Sorollar difunts i desarrelar-los de la mort planteja una qüestió certament espinosa: la tenebra, per assolada que sembli, regolfa tard o d'hora a la banda dels vius".

Les històries són per els vius però parlen dels morts i serveixen per relligar-los, creant una imatge de la comunitat. El fet que l'obra de Moncada va, en efecte, reafirmar la identitat narrativa de la comunitat i ho va fer exitosament, podem trobar varies proves, aquí només vull citar una sola, la carta de condolença escrit per Antoni Sabaté Ibars director dels Serveis Territorials de la Generalitat de Catalunya Departament de Cultura a la mare de Jesús Moncada, Maria Estruga.

Per a nosaltres, hòmens i dones de l'Ebre, l'obra del seu fill Jesús, més enllà de les valoracions de qualitat, els elogis de crítica i de lectors d'arreu del món, té un significat emocional que ultrapassa l'àmbit dels seus llibres. El particular univers literari que va anar bastint al llarg dels anys significa també l'entrada i la consolidació del nostre imaginari. Llegint la seva obra, qualsevol ebrenc s'hi sent reflectit. És un espill dels nostres pobles, de la nostra manera de ser i de pensar, de la manera tant particular que tenim de veure el món. Els primers en reconèixer tot allò que ens han donat les històries i les paraules del seu fill hem de ser nosaltres els ebrencs.

Vaig trobar aquesta carta a l'**Arxiu de la Família Moncada** que em va servir com la principal font d'informació. A la època quan jo vaig començar el treball d'investigació, o sigui l'any 2012, l'arxiu es trobava a la habitació petita del pis de la Rosa-Maria Moncada a Gràcia. (es va incorporar a la Biblioteca d'Humanitats de la Universitat Autònoma de

Retall nota.

Barcelona l'any 2017, on és més accessible pels investigadors.) La Rosa Maria em va acollir amb molta amabilitat, i jo vaig poder fer algunes fotocòpies dels documents que considerava més importants que podia perquè tenia molt poc temps a Barcelona. Així vaig poder treballar amb els documents escollits a casa amb més tranquil·litat. Un par d'anys més tard, una part de l'Arxiu familiar existia ja en forma digitalitzada, aquesta part era majoritàriament articles i notes de premsa sobre Jesús Moncada publicats a les premses espanyola, catalana i internacional, altres publicacions, discursos, anuncis i el testament de l'autor que la família va pensar oportú digitalitzar l'any 2015.

Era en aquest arxiu que vaig trobar -entre altres coses molt interessants i de gran valor- les notes que Jesús Moncada va fer de les entrevistes amb gent de Mequinensa. Unes entrevistes fetes a mà i posteriorment per ordinador amb la curiositat de l'antropòleg, sociòleg, etnògraf i també del historiador. Ell, des de petit no parava d'apuntar les històries dels vells llaüters, calafats i miners, que havia sentit al cafè, al fòrum general on es bescanviaven les notícies abans de l'època de mitjans de comunicació de massa, i on, com diu a la novel·la, "**on tot passava pel sedàs d'una crítica demolidora.**"

Com un Homer de l'Ebre, Moncada va donar **forma escrita** a aquesta cultura oral, a la memòria viva, i a la seva portadora, la rica expressió lingüística de la qual sorgien les històries.

Seguint el mètode de Moncada i també per apropar-me més al tema del que volia escriure jo també vaig fer entrevistes amb gent de Mequinensa que havia conegut l'escriptor. Podem dir que això és la part d'història oral de la recerca, més precisament: converses i correspondència personals amb la germana de Jesús Moncada, **Rosa Maria Moncada**, amb el seu amic, el poeta i lingüista **Hèctor Moret**, amb el seu primer editor, **Carles-Jordi Guardiola**, amb **Magda Godia** (1953-2021), alcaldessa de Mequinensa i una de les persones més

implicades amb l'obra de Jesús Moncada, amb **Jordi Estruga Estruga** (1934-2020), economista i bibliòfil qui va coordinar la redacció i promoure la publicació de una de les monografies històriques de Mequinensa, l'obra col·lectiva *Mequinensa a través de la història* (2010), fill adoptiu de Mequinensa (2017), amb **Andrés Coso**, llicenciat en psicologia i historiador local, un dels autors de la monografia esmentada. Malauradament, aquesta recerca pot ser considerada històrica també pel fet que els entrevistats en part ja son "ombres entranyables que naveguen silenciosament cap a l'oblit".

Com a fons secundària vaig estudiar:

Literatura: obres de Jesús Moncada, obres de la literatura catalana i espanyola contemporània

Història: les monografies de Mequinensa, altres publicacions de Coses del Poble, i obres històriques generals de l'època d'Espanya i de Catalunya i de la Memòria Històrica.

Quines persones i quins fets, esdeveniments històrics, motius geogràfics i etnogràfics apareixen a la novel·la? Què va considerar l'escriptor digne de ser representat? Des de quina perspectiva l'escriptor fa veure les persones, els esdeveniments i els llocs representats a l'espai de la novel·la? Segons l'historiador E. H. Carr, **el fet històric és obra de l'historiador**. Si la societat d'historiadors considera que un fet destacat per un historiador mostra de manera representativa i creïble connexions importants, el fet quedarà validat i esdevindrà un fet històric. En el cas de l'escriptor que representa gairebé cent anys de la història de Mequinensa també val la pena fer un seguiment **quins són els fets que ell valida com a perpetuador de la memòria col·lectiva**, ja que són aquests els fets que componen el paisatge imaginari en el qual els ebrenca segons la carta del conseller de la cultura es veuen reflectits.

Era molt interessant observar que les monografies històriques escrites sobre Mequinensa, totes

citen Jesús Moncada, utilitzen les seves paraules per validar o complementar els fets exposats a les monografies. Crec, que la seva obra juga un paper important en l'articulació d'històries desconegudes o silenciades en la consciència pública, i es pot considerar com una restauració o correcció de la memòria històrica.

Jesús Moncada era un testimoni, un autèntic lligam entre el present i el passat, que va deixar un llegat literari que al mateix temps era la primera formulació de la història de Mequinensa. I aquesta història era universal en el sentit que va despertar un interès molt més ampli que qualsevol obra científica dedicada a la vila. Això està mostrada per la quantitat de llibres de Jesús Moncada venuts en català, per la reedició de l'obra completa per l'editorial de renom Club Editor i també per la difusió internacional de la seva obra que té traduccions a 24 idiomes. Ell era un testimoni, una figura clau en la història que mirava, clavat dolorosament a la cantonada la destrucció de la primera casa de la vila.

Ell era la persona connectada amb l'esperit de la vila que sentia que “els carrers, les places, les cases i els dos rius, amollaven desesperadament els records perquè algú els recollís abans de la demolició i de l'escampadissa ineludible”. Serà ell el testimoni responsable, l'escrivè de la vila que grava aquelles memòries, dona fe de la seva versió dels esdeveniments i dibuixa la història amb l'aglutinant de les emocions i de la ficció en comptes del rigor i la lògica de la ciència. I és precisament per això que la seva obra es considera com una font que omple buits. Perquè no tot es pot entendre per la lògica de la raó. Per a entendre'ns i conèixer-nos necessitem l'ajuda de la literatura d'un bon escriptor que és capaç elaborar un mite en el qual la gent es reconeix.

Trobada de traductors a Mequinensa.